

GUDOR Kund Botond¹.

Az alvinci hutterita (habán) telep teológiája

Abstract. The Theology of the Hutterite (Habanese) Community of Alwinz

The Hutterites of Alwinz came under the scrutiny of the Viennese court and the Jesuit order in the mid-18th century, especially the coercive proselytizing mission led by the Jesuit friar Delphini of Nitra. The primary intention was to dismantle the Anabaptist colony through forced conversion while simultaneously strengthening the Catholic community in Alwinz, which was funded by the Portuguese Fund of Alwinz and supported by the Bulgarian Franciscans. The community, already on the brink of economic collapse, was further pushed towards bankruptcy by the emergence of private property forms and the disappearance (or transformation) of traditional markets. In this difficult economic situation, two imperial investigations – one Catholic and one Lutheran – were imposed on the community. These aimed not only to prove heretical doctrines but also to examine the Alwinz community's ties with the transmigrants of Klagenfurt, who were simultaneously suspected of Herrnhutism and Anabaptism. The theological investigations provide insight into the spirituality of the Alwinz community, including their social relations and their views on the doctrine of the Trinity. Our study summarizes the research findings, shedding light on the spirituality of the Anabaptists of Alwinz and their descendants, who later migrated to Saxon territories, Canada, and the United States.

Keywords: Anabaptists, Alwinz, Trinitarian Theology, confession, Jesuits, examination, Delphini

¹ Egyetemi adjunktus, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Református Tanárképző és Zeneművészeti Kar; e-mail: gudor.botond@ubbcluj.ro.

Hutterita habánok Alvincen

Tanulmányunk az alvinci habán közösség (Bruderhöfe, Haushaben) teológiai tanításának követésére tesz kísérletet. Az alvinci kommunális életmód mindig csodálkozással töltötte el az idelátogatókat. A nagy utazó, Conrad Hildebrandt a meglátogatott alvinci hutterita közösséget „Ecclesia pura et angelica”-nak nevezte,² amelyben a közösség munkás tagjai őszintén hittek abban, hogy eljön a „jók” igazságos országa,³ amelynek hitükkel-szorgalmukkal letéteményesei lehetnek.

Amint az ismeretes, Bethlen Gábor erdélyi fejedelem 1621-ben, gazdasági megfontolásból ugyan, de vallásszabadságot ígérve hívta meg a Morvaország és Felvidék északi településein lakó⁴ és a 30 éves háború korában végveszélyben élő anabaptista hitű közösségeket.⁵ Erdélyi jelenlétüket és kihívónak talált vallási szokásaikat a katolikus szerzetesrendek is észrevették. Modesto da Roma, obszerváns szerzetes 1677-1678. évi Propaganda Fide Kongregációnak írt jelentésében az alvinciekről szólva, több helyen is látta működni a hutteriták telepeit: „A nem bevett felekezetek, amelyek nem esnek a fejedelmi eskü védelme alá, a szakadárokkal együtt megtűrt (permissiva) helyzetben vannak, s papjaik közadakozásból épített szegényes fatemplomokban végzik istentiszteleteiket. Az anabaptisták ügyes kézművesek, kolostori módra közös életet folytatnak saját épületeikben, ahol lakószobák, imaházak vannak. Három ilyen közös házuk található Erdélyben.”⁶

² KÁRMÁN Gábor (2014): Egy teológushallgató találkozása a felekezeti sokszínűséggel: Conrad Jacob Hildebrandt Erdélyben, 1656–1658, In: *Korall*. 57. 40. Vö. BABINGER, Fanz (szerk.) (1937): *Conrad Jacob Hildebrandt's Dreifache Schwedische Gesandtschaftsreise nach Siebenbürgen, der Ukraine und Constantinopel (1656–1658)*. Leiden.

³ BUNTA Magda (1971/8): Erdélyi habán keramika, In: *Korunk*. 1164.

⁴ HILLERBRAND, H. J. (1980): The Golden Years of the Hutterites: The Witness and Thought of the Communal Moravian Anabaptists during the Walpot Era, 1565–1578, In: GROSS, Leonard (szerk.): *Studies in Anabaptist and Mennonite History* 23. Scottsdale – New York, Herald Press. 263. Vö. ROTHKEGEL, Martin (2007): Anabaptism in Moravia and Silesia, In: Roth, John D. – Stayer, James M. (szerk.): *A Companion to Anabaptism and Spiritualism, 1521–1700*. Leiden, Brill. 163–216.

⁵ BÁLINT Emese (2015): Migration and Survival of the Hutterite Brethren in Central Europe, In: *Acta Ethnographica Hungarica*. Budapest. 267–285.

⁶ Az erdélyi helyzet tükröképe Modesto da Roma jelentésében in: GALLA Ferenc (2005): *Ferences misszionáriusok Magyarországon: a Királyságban és Erdélyben a 17–18. században*.

Az anabaptisták négy nagy európai csoportja ismeretes: a legnagyobb a hutteritaké, kisebb a svájci testvérek, a mennoniták⁷ és a lengyel testvérek csoportja.⁸ Az Erdélybe érkezett anabaptista habánok teológiai irányultsága közismert, hiszen a Jakob Hutter (1500–1536), Peter Riedemann (1506–1556) és Andreas Ehrenpreis püspök (1589–1662)⁹ tanításainak mentén szerveződő közösségeket hutteritaként ismerték.¹⁰ Az alvinci Bruderhof teológiai alapelvei mindazonáltal kevésbé ismertek, hiszen 1765 után az anabaptista telepet a jezsuita misszió felszámolta, míg jelentős arányban az alvinci kommuna leszármazottjai Havasalföldön és Oroszországon át Kanadába (Ottawa, Ontario) és az Egyesült Államokba (Montana, Dakota, Minneapolis, Washington stb.) vándoroltak.¹¹ Ami általánosan jellemző a hutterita teológiára, azt a meglévő adataink alapján Alvincen is érzékeljük.¹² A hutterita teológia az üldözöttek,¹³ mártírok teológiája, amely az önatadás (*Gelassenheit*) földi színhelyeit, a béke és tolerancia „Új Jeruzsálemnek”

Collectanea Vaticanae. Budapest – Róma, 252. Vö. Tóth István György kolostorformájú közös háznak („sie leben in Gemeinschaften, besitzen drei klosterartige gemeinschaftliche Häuser in Siebenbürgen”) fordítja ugyanannak a dokumentumnak a szövegét. TÓTH István György (1994): *Relationes missionariorum de Hungaria et Transsilvania (1627–1707)*. Budapest – Róma, Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. 39., 396.

⁷ KRAHN, Cornelius (1981): *Dutch Anabaptism: Origin, Spread, Life, and Thought*. Scottdale (PA), Herald Press.

⁸ HARRISON, Wes (1997): *Andreas Ehrenpreis and Hutterite Faith and Practice*. Kitschener (Ontario), Pandora Press. 118.

⁹ HARRISON, Wes (1992a): Andreas Ehrenpreis and the Hutterian Brethren of the Seventeenth Century: The Period of Reformulation and Crystallization of Thought and Practice, In: *Mennonite Quarterly Review*. 66. 342–364.

¹⁰ O. PACKULL, Werner (1995): *Hutterite Beginnings: Communitarian Experiments during the Reformation*. Baltimore (ML), Johns Hopkins University Press.

¹¹ SCHUBERT, Anselm – SCHLACHTA, Astrid – DRIEDGER, Michael (2009): Grenzen des Täufern/Boundaries of Anabaptism Neue Forschungen. Beiträge der Konferenz in Göttingen von 23–27.08.2006, In: *Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte*. 209. kötet. Gütersloher Verlagshaus. 9–417.

¹² Az alvinci hutterita habán telepről lásd: GUDOR Kund Botond (2023): *A vallási türelmességtől a gazdasági érdekig: Bethlen Gábor erdélyi fejedelem és az alvinci anabaptisták (hutterita habánok)*, In: Bacsó Benjámin – Bereczki Lajos – László Gábor (szerk.): „A célunk ugyanaz”. *Tanulmányok és előadások az anabaptisták történetéről és emlékezetéről. Magyarországi Baptista Egyház*. 19–63.

¹³ BALINT Emese (2018): Az alvinci hutteriták innovációs stratégiái a vallási üldözések korában, In: Kolumbán Vilmos (szerk.): *A Reformáció öröksége*. Kolozsvár.

nevezett szigeteit Erdélyben is mindig, mindenhol – kissé utópisztikusan,¹⁴ de – kétségbeesetten kereste.¹⁵

A szakirodalom a habánnak is nevezett hutterita közösség fazekasságát és kézművességét, orvoslását és társadalmi viszonyait tárgyalta eddig leginkább. Ez annak ellenére van így, hogy a kommunális életmód csak következménye annak a bibliai közösségi felfogásnak, amely az Ap. Csel. első oldalain olvasott vagyonszövetség teológiai gondolata alapján fogalmazza meg a kolóniák társadalmi szerveződését.¹⁶ Állandó jellemzőjük évszázadokon át az a Mózes I. könyve 7 fejezeteinek (2Pt 2,5, 1Pt 3,20) özönvíztörténetéből megismerhető közösségi reflexió, amely szerint habánnak lenni azt jelenti, hogy „vagy a bárkában vagy, vagy nem vagy abban”. Természetesen a rigorózan tervezett folyómelléki településszerkezetek jelzik ennek az exkluzívnak tekinthető teológiai gondolkodásnak nyomait, amikor egy hajószervezet – mindig úton levő – gazdasági funkciókat betöltő szerepét is leképezik.

A folyómenti telepkek teológiája látszólag mit sem változott az elmúlt 300 év alatt, azonban annak alvinci gyakorlása csupán nyomvonalában érzékelhető. Vallási, de főleg ideológiájából kialakuló belső szervezési módjáról elsőként Bunta Magda írt.¹⁷ A kommunális élet elhalványodó emlékeit érzékelhetjük azon az otthonmaradt római katolikusnak áttért habánok esetében, akik viszont már nem a vallási elvek mentén szervezik közösségi életüket, hanem csupán a régi engedményekből valamennyire hasznot húzó német nemzeti komunitást alkottak. Míg Alvincen a római katolikusok konvertált anabaptisták a 19. század elejéig „német komunitásként” határozták meg közösségüket, addig a katolikusok, más két népes csoportja, a bolgár és magyar, külön komunitásként szerepel. Ezt az etnikailag bonyolultnak tűnő helyzetet gyarapította a román közösség görögkeleti és görögkatolikusok felekezete, valamint a magyar ajkú református közösség alvinci léte is. Ma az anabaptista leszármazottak asszimilálódtak,

¹⁴ JANY, Berit (2018): *Searching for Harmonia. Der abendteurliche Simplicissimus and Hungarian anabaptist*, In: *Studia Theodisca*. XXV. 27–48. Vö. ZIEGLSCHMID, A. J. Friedrich (1940): Die ungarischen Wiedertäufer bei Grimmelshausen, In: *Zeitschrift für Kirchengeschichte*. 352–387.

¹⁵ MAC CULLOCH, Diarmaid (2003): *The Reformation*. New York, Viking. 254–256., 442–449.

¹⁶ PETERS, V. (1965): *All Things Common: The Hutterian Way of Life*. University of Minnesota Press.

¹⁷ BUNTA Magda (1973): „Comuna” anabaptistă de la Vințul de Jos în sec. XVII. *Structura ei internă. Ideologia ei*, In: *Acta Musei Napocensis*. X. 231–248.

folyamat, amely a 19. században lett teljessé. Páran reformátusok, néhányan római katolikusok, és jelentős számban beházasodások révén román ajkúvá lettek.

Az anabaptista telep teológiájának és vallásgyakorlatának rekonstrukciója épp e bonyolult etnikai és konfesszionális helyzet miatt nevezhető nehézkesnek. Jelen tanulmány az alvinci közösség vallásgyakorlatának rekonstrukciójára tesz kísérletet. Erre pár olyan forrást használunk fel, amely mindezidáig részben ismert volt, de nem került sor a teológiai szempontú értékelésre. A telep levelezése alapján rajzolódik ki az a kapcsolati háló, amelynek segítségével a hutterita tanokat a korábbi „aranykorszak” után elhagyott régiókból meghívott prédikátorokkal éltették. Másik forrásunk a 18. századi áttérésük előtti egyházi kivizsgálások (katolikus, lutheránus) tartalma, amelyek ugyan általános, de hasznos információkat rejtenek az alvinci telep vallási helyzetével kapcsolatosan. A harmadik forrásunk Delphini térítő jezsuita missziós módszertana, amelynek alapján a hutteriták liturgikus szokásaikra tudunk figyelni, míg Kún Szeráfim obszerváns szerzetes a közeli Algyógyról árnyalja kissé színessé a „fekete németek” sötétnek tartott öltözködési szokásait. Utolsó forráscsoportunk azon könyvek, kéziratok gyűjteménye, amelyeket Delphini gyűjtött be az alvinci anabaptistáktól.

A 18. század végére a katolikus pásztoráció Alvincből egy Erdély-szerte jelentős missziós állomást alakított. Egy teológiailag is egyenlőtlennek tekinthető szellemi hadviselésnek vagyunk a tanúi, amelyben az alvinci habán közösség évtizedeken át, 1740–1765 között, sikeresen ellenállt a térítési szándéknak. A birodalmi misszió jegyében 1762 körül már tapasztalható volt Alvincen a jezsuita jelenlét. A transzmigráns közösségek vallási helyzetével együtt az erdélyi anabaptizmus fertőzte herrenhutizmus vádját Mária Terézia az államtanács elé vitte, ahol a vallásügy állami szintre emelte a térítés-misszió szándékát. A tárgyalások alapján megállapították, hogy a klagenfurti (karinthiai) transzmigránsok herrenhuti kegyessége könnyen befolyásolható, és emiatt törekednek az anabaptista szellemben vállalt vagyon- és életközösségre, azaz kommunális életre.¹⁸ Az alvinci katolikus misszió indításának pillanata az 1763. aug. 24-én, Borié és Bartestein államtanácsos-miniszterek által fémjelzett birodalmi döntés, amelyet az erdélyi Udvari Kancellária már augusztus 30-án végrehajtási utasításokkal tovább utalt

¹⁸ KOVÁCS Kálmán Árpád (2018): *Az erdélyi valláspolitikai rendszere az 1760-70-es években*. Budapest. 156.

az erdélyi Guberniumnak. Ez indította el a hathetes időtartamra (ez volt a katolikus katekézis előírt időtartama) tervezett alvinci jezsuita missziót. Bajthay római katolikus püspök eleinte a gyulafehérvári Johann Fonowitz jezsuita szerzetest kérte meg a misszió végzésére, aki azonban missziójának eredménytelenségére panaszkodott. Mivel a herrenhutizmus és anabaptizmus kölcsönhatásának vélték az anabaptizmus transmigránsok közötti terjedését, az alvinci kolóniát lezárták, és megtiltottak mindenfajta beköltözést a megyesi és kőhalmi szász székekbe,¹⁹ míg a misszió megszilárdítása céljából a kommunából megszökött anabaptistákat Alvincre próbálták visszahozni. A sikertelennek induló misszió optimalizálása céljából a bécsi Udvari Kamara 1764. július 15-én létrehozta az alvinci misszionáriusi állást és fizetést.²⁰ Erre az állásra hívták meg a Nagyszombatban és Lévárdon korábban „az eretnekek kiirtásában” eredményes missziós munkát végző Theophil Delphini nyitrai jezsuita szerzetest, aki 1764. november 11-én nagy missziós hévvel és tapasztalattal elkezdhette alvinci tevékenységét. A kényszerszótól sem mentes térítését nem hat hét alatt, hanem négy év alatt, 1768-ra fejezte be. Ekkor az ellenreformáció missziós módszereivel a teljes anabaptista közösséget önfeladásra vagy menekülésre kényszerítette. Ilyen nehéz ideológiai körülmények ellenére is a közösség hutterita teológiai megalapozása ideig-óráig erősnek bizonyult. A korábbi katolikus missziók csődjét Delphini sikerre vezette.

Munkájának első szakaszát nem a nyers erőszak, hanem a habán hagyományokhoz igazodó eljárások jellemzik. Segítségére volt azonban két olyan alvinci esemény, amely a habánok teológiai túlélésének perspektíváit leszűkítette. Az első a bulgarita ferencesek és katolikus bolgárok Alvincen való letelepítése volt, akik a bulgáriai Ciprovac környékéről üldözötként érkeztek, erős katolikus meggyőződést képviselve. Önmaguk, de a településen élő reformátusok számára is, egy missziós ferencrendi bulgarita kolostort építettek ki, amelynek missziós célkitűzéseit a Portugál Alap és a birodalmi elit támogatta.²¹ Mindezek mellett a patronátusi jog és a legnagyobb birtokrész a római katolikus püspökség (korábban

¹⁹ I. m. 158.

²⁰ I. m. 159.

²¹ Ennek az alapnak a missziós felhasználásáról Mária Terézia döntött 1765. november 26-án. Lásd i. m. 156.

az állam) kezében volt,²² amelynek kegyura Bajthai Antal püspök volt, akit a birtokán élő habánok és általában a protestánsok ellenfelének ismertek. A jezsuita típusú pasztorációt tehát egyszerre támogatta a jezsuita rend, a Portugál Alap, a bulgariták, az erdélyi római katolikus püspök és nem utolsósorban a birodalom csúcspolitikája. Ehhez támogatást a szász lutheránusok vádja adott, akik azzal vádolták meg az alvinci hutteritákat (nem ok nélkül), hogy a Szászváros mellett, Romoszra érkező herrnhuti kegyességi háttérrel érkező lutheránus klagenfurtri landerereket, transzmigránsokat az alvinci hutteriták vallásukhoz édesgették. A katolikus misszió kiteljesedésének pillanata akkor következett be, amikor a testi erőszak és fenyegetés, a gyermekek elvétele, megkeresztelése és a kötelező katonai szolgálat megtörte a hutterita közösség tagjait és előjáróit. Ennek a nyomásnak következményeként menekült el a közösség színe-java Johann Stahl szökevény-fazekas és Joseph Kuhr korábban bebörtönzött személy vezetésével Havasalföldre. Az új katolikussá lett közösség bírói, a Josef Schilling és Tompek Ábrahám páros a kommunális életre jellemző ígéretekkel kialakulva helyben folytatták életüket. A Portugál Alap által támogatott bolgár ferencesekkel és szláv katolikusokkal együtt az új heterogén katolikus közösség már jogot formálhatott a várost még uralni tudó protestáns kis- és középnemesség középkori, egykor katolikus templomára. A katonaság által megfélemlített és katekizált alvinci hutteriták mindezek után kizárólag az újonnan épült katolikus bulgarita rendház templomát látogathatták.²³ A misszió hevében garanciákat és vádalkut kereső hutterita felekezeti védekezés lassan kifulladásra jutott, miután a hite szerinti ésszerű, de hiábavaló ellenállás lehetőségeit is kipróbálta. A közösség pacifizmusát a misszió okozta feszültség törte meg, amelyet Johann Stahl keramikusi lázadása és menekülése zárt le. Mivel tanításuk szelíd, békét kereső és nyilvános konfrontációt kerülő jellegűnek mondható, a vallásához hű közösség jelentős része inkább a kényszerű távozást választotta. A mártíromság okozta 17. századi migráció újabb teológiai hipotézist tett aktuálissá az áttérni nem kívánó közösség életében: a vándorlást.

²² „1702-ki február 13-án a hozzá tartozó jószágokkal együtt Ilyés András püspöknek adományoztatott, ki azonban annak jövedelmeit, miután még az országban laknia meg nem engedtetett, vicariusainak engedte át.” In: SCHILLINGER Tibor (szerk.) (2022): *Alvinctől napjainkig. A Schillinger család története. Schillinger Áron katolizálásának 265 évfordulóján*. Magánkiadás. 37.

²³ MISKOLCZY István (1914): *Bajthay Antal*. Budapest. 58.

Az áttértek és nem áttértek között egyetlen közös nevezőnek számított az a tiroli és karintiai tájszólásban beszélt német dialektus,²⁴ amely Alvincen a 19. század elejéig, de az AEÁ északi részében található Montana államban mind a mai napig él.

A kapcsolati háló: a hutterita teológia tovább élése és nehézségei

1621 után, újabb és újabb migrációs hullámokban, mintegy 900 hutterita vált az alvinci telep lakójává, amely jelzésértékű volt arra nézve, hogy az anyatelepek veszélyeztetettsége nem szűnt meg, és Alvinc új vallási-politikai menhelyként tudatosult a távoliak életében. A vallási üldözések és 30 éves háború korában nem csupán a politikum, de az anabaptista teológia és irodalom Németalföld mellett Magyarországot utópisztikusan olyan tökéletes társadalomnak látta, ahol a hutterita mozgalom teológia- és társadalomszemlélete ideális társadalmi körülmények között fejlődhetett. A letelepedés kényszerű körülményei után Alvinc is ideális hutterita menhelyé változott. A település kolóniája a főbb anabaptista telephelyek segítségével élte Jakob Hutter (1500–1536) teológiai és társadalmi elveit.

A közösség fejlődésének történetét leginkább a hűségesen vezetett naplók ismertetik, amelyek kezdeti szakaszában a hutterita történetírásra jellemző hitvallásos megalapozás látható, de később a közösség krónikájává és végül mártírtörténetekké alakultak át annak tartalmi jegyei.²⁵ Azonban az anabaptista krónikákon túl a hitvallásos iratok örvendtek a legnagyobb népszerűségnek. Az anabaptista teológiai irányzatokon belül a hutterita közösség rendelkezik egy saját – alapokmánynak tekintett – hitvallással, amelynek címe *A mi vallásunk, tanunk és hitünk beszámolója. Azok a testvérek, akiket hutteritáknak hívnak* (*Rechenschaft unserer Religion / Account of Our Religion, Doctrine and Faith, of the Brethren Who Are Called Hutterites*). Ezt a teológiai traktátust 1545-ben

²⁴ „A hutterita nyelv az osztrák-bajor nyelvjárás egyik szóbeli változata, amelyet a közösségen belül használnak... leginkább a karintiai nyelvjárásra hasonlít, de a kelet-európai nyelvekkel való évszázados érintkezés nyomot hagyott rajta... Íratlan nyelv volt, amelyet a kora irodalmi német nyelvvel együtt etnoreligiózus identitásjelzőként szentesítettek.” – in: BROWN R., Joshua (2017): Language Maintenance among the Hutterites, In: *Yearbook of German-American Studies* 52. Society for German American Studies – University of Kansas Libraries. 152., 154.

²⁵ Lásd pld. RESCH, Ambrosius [é. n.] „Ein Klein Gründliches Denkbüchlein seit 1524–1642; Chronica und Kurze Geschichte ... Wie Gott Mii Seinen Ausserwehlten Gehandelt hat 1630–1708, In: Bibliotheca Batthyaneum, Gyulafehérvár, Mss. nr. II-12 és III-93.

Peter Reidemann²⁶ írta, akit a hutteriták második alapítójaként tartanak számon.²⁷ A hitvallásban a sarkalatos tanítás a máig vallott hitvalló keresztség (credobaptizmus), a láthatatlan egyházban való hit, a keresztyén pacifizmus, a világtól való elkülönülés elve, a hutterita kommuna szabályaitól eltérő külső közösségi szabályok és eskük elutasítása olvasható. Riedemann úgy tartotta, hogy a kereskedő munkája könnyen bűnre vezet, ami azt a gondolatot erősíti, hogy a mozgalom kézműves eredetű.²⁸ A 16. századi hittételeket áthatja a német *Rechenschaft* és *Gelassenheit* fogalma, amely az anabaptista hitvallástételek számadás, elszámolás, felelősségre vonás, önátadás-megigazulás szigorú, büntől-világtól elforduló jellegéről tesz tanúbizonyságot.²⁹ Ezeket a teológiai alapgondolatokat tükrözte az alvinci kolónia vallási élete is. A korábbi morva telepeken nagy népszerűségnek örvendő hitvallás³⁰ bizonyára az alvinci habán kommuna teológiáját is meghatározta.

Az alvinci hutterita teológia megértése céljából pár gondolatban összefoglaljuk Jakob Hutter és Peter Riedemann hitvallásai által megismerhető anabaptista teológiai tanokat.³¹ Ahogy más 17. századi vallásos közösség is,³² Alvincen a habánok zárt, elkülönített közösséget alkottak.³³

²⁶ FRIEDMANN, Robert – RIEDEMANN, Peter (1970): Early Anabaptist Leader, In: *Mennonite Quarterly Review*. 44. 12.

²⁷ Hostetler, John A. (1999): *Endorsement*, In: Friesen, John (szerk.): *Peter Riedemann's Hutterite Confession of Faith*. Scottdale (PA), J. Herald Press. 264.

²⁸ PICKERING, W. S. F. (1977): Hutterites and Problems of Persistence and Social Control in Religious Communities / Les Houltériens et le problème du contrôle social et de la continuité dans les communautés religieuses, In: *Archives de sciences sociales des religions*. 44. 1. 78.

²⁹ B. YARNEL, Malcolm (2023): A három egy Isten a hutteriták felfogásában: az anabaptista teológia évszázados krízise, In: Bacsó Benjámin – Bereczki Lajos – László Gábor (szerk.): „A célunk ugyanaz”. *Tanulmányok és előadások az anabaptisták történetéről és emlékezetéről*. Magyarországi Baptista Egyház. 101., 113.

³⁰ FRIESEN, John (1999a): *Introduction in Peter Riedemann's Hutterite Confession of Faith*. Scottdale (PA), Herald Press. 42.

³¹ HARRISON, Wes (1973): *Andreas Ehrenpreis and Hutterite Faith and Practice*. Vö. FRIEDMANN, Robert (1973): *The Theology of Anabaptism: An Interpretation*. Scottdale (PA), Herald Press. 53–54.

³² PICKERING (1977), 75–92.

³³ PACKULL, Werner (1995): *Hutterite Beginnings: Communitarian Experiments during the Reformation*. Baltimore, Johns Hopkins University Press. Vö. PEACHEY, Paul (1998): Review: Hutterite Beginnings: Communitarian Experiments during the Reformation by Werner O. Packull, In: *The Catholic Historical Review*. 84. 2. 334–335. *Project MUSE*. <https://dx.doi.org/10.1353/cat.1998.0158>. (utolsó megtekintés dátuma: 2025. 02. 24.).

Ebben leginkább Jakob Hutter (†1536) tanainak követését véljük felismerni, aki a fegyelemben élő közösségnek „az Új Jeruzsálem” ideális megvalósítását tűzte ki célul.³⁴ Ennek a kommunális életnek vallásgyakorlására kértek és kaptak a fejedelemtől engedményeket, garanciákat az alvinciek. Ezen teológiai tanítások alapozták meg a közösség jellemző és felismerhető társadalmi magatartásformáit.

Amint ezt korábban jeleztük, a Maros menti kommuna Noé bárkájához hasonló volt, ahol bűneiket feladó jámbor, békeszerető hívek gyülekezete, Krisztus hívő népe tartózkodott. Az alvici kommuna, ahogy a többi zárt közösség is, a következő szabályokhoz ragaszkodott: ez egy zárt közösség, a bűnbánók közössége, amely védi a közösséget a külső világ hatásaitól (1). Ezen közösség tagjai hittel fogadják el Krisztust, aki ennek a társadalomnak egyedüli letéteményese és örök munkása. Ezt a társadalmi berendezkedést úgy kell elfogadni, ahogy a Szentlélek fogantatásában is hitt Mária. (2) A kommunának kulcsa és hatalma van Krisztustól egyházfegyelmet gyakorolni, azaz a megtérőket befogadni, és kizárni a gonoszokat Máté 6,19 alapján. (3) Ez magyarázza a közösségi szabályoktól eltávolodók kizárását (Ausschluss) és a gyakori szökések utáni büntetéseket az alvinci kolóniában. A telephelyen, így Alvincen is, szigorú biblikus megalapozású ökonómiát kellett gyakorolni a híveknek. Az elszámoltatás és a beszámolási kötelezettséghez való hűség egyenértékű az Istenért történő mártíriumvállalással (víz által, tűz által vagy kard által): „Mert most van házunk és menedékünk, de nem tudjuk, mit hoz a ma vagy a holnap. Ezért senki ne csatlakozzon jó napok kedvéért. Aki nem kész elviselni a rosszat és a jót minden hívővel együtt, és jónak elfogadni mindent, amit az Úr ad és elrendel, az hagyja. Nem fogunk nyomást gyakorolni senkire, aki nem saját szabad akaratából csatlakozik. Nem akarunk senkit sima szavakkal meggyőzni.”

A vagyonközösség (Gütergemeinschaft) és a közösségi szabályok betartása önkéntes szolgálat; aki nem vállalhatja, az nem lehet a közösség tagja. (4) A közösségi döntés egyéni, és nem rokonsági hatásra történik, mert az olyan, mint a kösziklára, azaz Krisztusra épített ház. (5) A közösség tagjai fegyelmezést (figyelmeztetés, intés, fegyelmet) kell gyakoroljanak, nem válhatnak társbűnösökké. (6) A közösség tagjai engedelmességet fogadnak, és azt végzik, amire szükség van, és ott, ahova helyezik őket; nincs egyéni, csak Istennek tetsző

³⁴ GROSS, Leonard – HUTTER, Jakob (1982): A Christian Communist, In: Goertz, Hans Jürgen (szerk.): *Profile of Radical Reformers: Biographical Sketches from Thoma Münzer to Paracelsus*. Scottdale (PA), Herald Press. 166.

közösségi akarat. (7) Vagyonközösség van, ahol értelmetlen a magánvagyon: „Senkinek nincs már saját tulajdona, mert mindenki átadja és felajánlja magát az Úrnak és egyházának mindennel, amije van, és amit tehet, ahogyan az első apostoli egyházban volt, ahol senki sem mondta javairól, hogy azok az övéi, hanem mindenük közös volt (Apostolok cselekedetei 4:32).”

Ez volt a teológiai alapja minden hutterita kommunának. Ezt az alvinciek szentül gyakorolták, még a katolicizmusra való áttérés után is, amikor is a közösség kallódó pénzesládájának és pénzének sorsa identitáskérdésként jelenik meg.

Aki belép a vagyonközösségbe,³⁵ nem kérheti vissza a javait, ha távozni akar. A tagjai munkájából egyre gyarapodó kommuna képe rajzolódik ki Alvincen a folytonos területvásárlások által a Maroson innen és túl. (8) Aki adósság, házasságtörési, csalási vagy eljegyzésfelbontási ügyekbe keveredett, annak megkeresztelkedése előtt ezeket be kell vallani; ha utána teszi, kizárják a közösségből: „Aki rosszul járt el a világban büntetendő módon – legyen az adósság, vagy hogy valakit becsapott –, vagy ha valaki házassági ügyekbe keveredett, vagy eljegyezték, először minden ilyen dolgot rendbe kell tennie. Mert ha valaki elrejt előlünk ilyen dolgokat, megkeresztelkedik, és később tudomást szerzünk róla, ki kell zárnunk őt, mint olyat, aki nem igaz úton lépett be az egyházba, hanem hamissággal.”

A kommuna tagjai mentesek voltak a fegyverviseléstől és hadakozástól, életüket a közvagyon gyarapításában érdekelt pacifizmus (Wehrlosigkeit) jellemezte.³⁶ Érdekes színfolt a kolónia életében a védekezési célokat ellátó borbereki vár építése, amelynek veszély esetén társtulajdonosként tagjai lehettek. Alvinc az egyetlen olyan hutterita kommuna, amely parasztvár résztulajdonával rendelkezett. A közösségi integritás megőrzésének céljából tiltakoztak a postálkodás mestersége ellen, ezzel is védekezve a szökések ellen. Az alvinciek ezt váltották ki diplomáciai küldetésekkel, amelyeket békeszerző pótcelekvésnek gondoltak.

³⁵ PETERS, Victor (1965): *All Things Common: The Hutterian Way of Life*. Minneapolis, The University of Minnesota Press. 102–103. Vö.

<http://www.mhs.mb.ca/docs/pageant/07/hutterites.shtml> (utolsó megtekintés dátuma: 2025. február 24.) és NAUERTH, Thomas (2016): *Plough Quarterly Magazine*. Bruderhof's Plough Publishing House. Elérhető itt: <https://www.plough.com/en/topics/justice/politics/finding-utopia> (utolsó megtekintés dátuma: 2025. február 24.).

³⁶ BENDER, H. S. (1955): The Pacifism of the Sixteenth Century Anabaptists, In: *Church History*. 24. 2. 119–131.

Ismerünk diplomáciai feladatokat is betöltő habánokat: Kristóf lelkészük vagy a holland rendek konstantinápolyi nagykövete mellett dolgozó alvinci szökevény hutteritákból lett diplomaták.³⁷

A kommuna ötletes megoldásokban sem szegény, és megállapodásokon nyugvó módon vészelt át az erdélyi török-tatár dúlásokat 1658-ban és 1662-ben:

„1661 júliusában egy török pasa nagy sereget vezetett Erdélybe, és tábort ütöttek Alvincen a testvérek földjein, nem messze a házainktól. De Isten segítségével népünk a várba menekült, és magával vitte a legtöbb holmiját. Néhány testvérünk még az udvaron volt három szekérrel, amikor az ellenség megérkezett, de a Mindenható Isten lehetővé tette számukra, hogy a három megrakott szekeret a hídra vittük, és így feltartóztassuk az üldöző ellenséget. Míg a törökök leszedték a hámat az állatokról és tolták a megrakott szekereket, addig testvéreink elmenekültek.”³⁸

A közösség nőtagjai béranyasággal,³⁹ jelesebb-tanultabb egyedei orvoslással⁴⁰ is foglalkoztak.

A társadalmi rend általános szabályain túl érdekes lehet ezen telepek teológiai gondolkodása is. A hutterita teológia nem nevezhető statikusnak, annak ellenére, hogy a társadalmi megjelenési formái évszázados uniformitást sejtetnek. A Szentháromságban hutterita megközelítése érdekesnek tűnhet oly tradicionális közösségekben, ahol a Szentháromság dogmája egyértelműen alaptanítás. „Gyenge” szentháromságban értelmezésük tehette érdeklődővé a szombatos Pécsi Simont,⁴¹ aki saját vallási közösségét

³⁷ HEREPEI János (1975): *Kik voltak az alvinczi újkeresztények?*, In: *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*. Budapest – Szeged. 350.

³⁸ Habán krónika 263. [a tanulmány szerzőjének saját fordítása]; HOFFER, Rodney J. (2016): *Hutterites in Romania: A Brief History and Guide*. CreateSpace Independent Publishing Platform. 17.

³⁹ HARRISON, Wes (1992b): The Role of Women in Anabaptist Thought and Practice: The Hutterite Experience of the Sixteenth and Seventeenth Centuries, In: *The Sixteenth Century Journal*. 23. 1. 49–69.

⁴⁰ KRISZTINKOVICH Béla (1961): Anabaptista orvosok, gyógyszerészek a higiénia szolgálatában, In: Pallai Ákos (szerk.): *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár közleményei*. Budapest. 20.

⁴¹ DÁN Norbert (1987): *Az erdélyi szombatosok és Pécsi Simon*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 182.

remélte a habánokkal gyarapítani.⁴² Az alvinci közösség kezdetben ugyanazt a szélsőséges monoteizmust vallotta, amelyet Peter Riedemann hitvallásából⁴³ ismert meg, és pedig, hogy a teremtés Isten egyedüli kizárólagos szeretetműve.⁴⁴ Ezzel a Paul Glock anabaptista egyházvezető által is meghatározott⁴⁵ monoteista szemléletmóddal méltán felhívhatta a fősodratú protestáns teológia, de a szombatos Pécsi Simon figyelmét is. Maga Melanchton Fülöp fogalmazta meg az anabaptista tanítások Istenképéről: „Isten egy Isten, ahogyan a zsidók tanítják. Az örökkévaló Fiúról és Szentlélekről szóló keresztyén tanítást elvetik.”⁴⁶

Érzelkelhető az, hogy a nürnbergi és morvaországi anabaptista teológia irányultsága határozta meg az alvinci közösség életét is. Az erdélyi radikális reformáció követőit az is lenyűgözhette, hogy az antitrinitarizmust képviselő üldözött itáliai (és svájci, Graubünden-i) anabaptistákat előszeretettel fogadták be a morvaországiak.⁴⁷ Az anabaptisták egy része, különösképpen a Nikolsburgiak (Mikulov, Csehország) a szombatosság irányába hajlottak el,⁴⁸ ami igazolja az erdélyi szombatosok iránt való érdeklődését is. Az üldözött és vándorlásnak indult hutteriták a Szentháromságot illető teológiai bizonytalanságukat is magukkal vitték, amit Béli Kelemen és Pécsi Simon is érzékelhetett, hiszen a kezdetekkor saját birtokaikon osztották el az első érkező csoport tagjait. A teológiai bizonytalanság a Szentlélekten (pneumatológia) értelmezési területén is érzékelhető volt. A riedemanni hutterita tanításban a Szentlélek csupán az a „lebegő szél”, amivel Isten kapcsolatba lép az emberrel, de Krisztus örökkévaló része az Istennek.⁴⁹ Riedemann szerint az embereknek

⁴² FRIEDMANN, Robert (1948): The Encounter of Anabaptists and Mennonites with Anti-Trinitarianism, In: *Mennonite Quarterly Review*. 22. 147.

⁴³ CHUDASKA, Andrea – RIEDEMANN, Peter (2003): *Konfessionsbildendes Taufertum im 16. Jahrhundert*. Gütersloh, Quellen und Forschungen zur Reformationsgeschichte 76.

⁴⁴ B. YARNEL (2023), 103.

⁴⁵ GROSS, Leonard (1998): *The Golden Years of the Hutterites, The Witness and Thought of the Communal Moravian Anabaptists during the Walpot Era, 1565–1578*. Scottdale (PA), Herald Press. 123–124.

⁴⁶ OYER S., John (1952): The Writings of Melanchton against of Anabaptist, In: *Mennonite Quarterly Review*. 273., 276.

⁴⁷ SNYDER C., Arnold (2019): Anabaptism in Southern Graubünden and Italy: An Overview, In: *Mennonite Quarterly Review*. 383.

⁴⁸ ROTHKEGEL, Martin (2013): Anabaptist Sabbatarianism in Sixteenth-Century Moravia, In: *Mennonite Quarterly Review*. 87. 4. 519–573.

⁴⁹ B. YARNEL (2023), 104.

ki kell érdemelniük a Szentlelket, szerinte arra érdemesnek és tevőlegesnek kell lenni.⁵⁰ Tantételei idővel a binitárius irányból (az Atya és a Fiú kapcsolata) lassan ugyan, de közeledtek a trinitárius dogma irányába. Riedemann hitvallását a nicea–konstantinápolyi hitvallásokra (Kr. u. 325, 418) és az Apostoli Hitvallás tantételeire alapozta. Krisztus természetét kettősnek ismerte el, de megjegyzi, hogy az Atya és a Fiú nem két, hanem egy Isten.⁵¹ Teológiai felfogása Krisztus Istenfiúságát tekintve konzervatív-ortodoxnak mondható. Riedemann hitvallása az apostoli Credo Szentlélek-magyarázatában jut el leginkább a trinitárius Istenfogalomhoz. Azt vallotta, hogy a kettős eredetű Szentlélek az üdvtörténet következménye és tárgya: „a megnevezés ugyan háromféle, az Isten azonban egy”.⁵² A hangsúly azonban az ember cselekvőképességén, azaz azon tevőlegességen van, hogy a Szentlélek munkáját a személyes cselekvőképesség képes megragadni, mi nélkül a Lélek csupán eszköz marad.⁵³ Riedemann teológiáját áthatja a hármasság-felosztású érvelés (az Atya az igazság, Krisztus az Ige, a Lélek a lélegzet stb.), de hangsúlyosan kezeli a gyülekezet életét, elhívását, tanítását az üdvösségkeresési útján.⁵⁴ Ennek fényében fogalmaz meg tanításokat a házasságról, a világi hatalomról, az imáról és az éneklésről.⁵⁵ A hármasságok – eléggé absztrakt fogalomhasználat mellett – azonban csak a teológiai magyarázatot-érvelést, és nem a teológiai tartalom trinitarizmusát szolgálták. Riedemann szerepe meghatározó volt, mivel teológiai tanításai a németnyelvű morvaországi és frankoniai (Nürnberg környéki) hutterita anabaptista telepek öntudatát formálták leginkább. Ennek a kiemelkedő teológiai jelentőségnek tulajdonítjuk azt, hogy Nürnberg és Königsberg lutheránus reformátora, Andreas Osiander személyesen meglátogatta Riedemannt,⁵⁶ amikor is Melancthon egyik anabaptistákat pellengérré állító munkáját adományozta neki, azt hirdetve, hogy Riedemann a Szentháromság tanát elutasítja, úrvacsorátana pedig

⁵⁰ „Love Is Like Fire” – In: FRIESEN, John (1999b): *Peter Riedemann's Hutterite Confession of Faith*. Classics of Radical Reformation. Scottdale (PA), J. Herald Press. 9., 11.

⁵¹ I. m. 66.

⁵² I. m. 75.

⁵³ I. m. 44.

⁵⁴ B. YARNEL (2023), 110.

⁵⁵ FRIESEN (1999), 9., 127., 130., 132., 137., 144., 146.

⁵⁶ STEINMETZ, C. David (2001): *Reformers in the Wings: From Geiler von Kayserberg to Theodore Bèza*. New York, Oxford University Press. 64., 69.

zwingliánus (közel álló a reformátusokhoz).⁵⁷ Peter Riedemann püspök után Andreas Ehrenpreis vált a hutterita teológia vezető egyéniségévé. Az anabaptista diszpóra közösségek számára, függetlenül az irányultságtól, „Sendbrief”-et, azaz tanítóiratokat küldött ki azzal a nem titkolt céllal, hogy a széthúzó anabaptista mozgalmakat tanbelileg egyesítse.⁵⁸

A levelezés volt tehát az a mód, amely által a kommunális élet hálózatkapcsolatait működtette. A teológiai kérdések tárgyalása mellett egy dokumentumnak gyakorta kellett hitvallásszerű utalásokat tartalmaznia. A levelezés segítette hozzá a kolóniákat ahhoz, hogy lelkészutánpótlásukat úgy oldják meg, hogy meghívottaik a fősodratú hutterita tanításokat közvetítsék. Az alvinci lelkészek utánpótlását egy számunkra igen értékes 17. századi dokumentum őrizte meg.⁵⁹

⁵⁷ PACKULL, O. Werner (2007): *Peter Riedemann Shaper of the Hutterite Tradition*. Kitschener (Ontario), Pandora Press. 35–38.

⁵⁸ BENKOVÁ, Eva (2022): „Ehrenpreis András (1589–1662) az anabaptisták püspöke és az anabaptisták kutatása a szlovák történetírásban, In: *Egyháztörténeti Szemle*. 22. 4. 137. és <https://real.mtak.hu/138813/1/Eszemle2021-4-129-144.pdf> (utolsó megtekintés dátuma: 2025. 02. 24.).

⁵⁹ „Wir, Isajas May und Andreas Rosenberger, Ältesten der hochlöblichen Brüderschaft zu Alwintz entbieten allen und jeden, wes Standes, Ehren, Würden, Dignität und Herkommens selbige auch sind, denen so dieser unser offene Brief zu verlesen vorkommen oder gezeiget werden wird, unsere Ehren biette und freundliche Grüße, fügen ihnen wie auch sonst allermänniglich zu wissen, wie daß karum (carum ostensor) OSTensor, der weiland Ehrbare Sebastian Widemeyer gebürtig aus Rotewitz in Mähren für uns erschienen, in freundlicher Meinung anzeigendt, wie dass er seiner Zukunft und Herkommens, in seiner Lehrjahren verhältnis schriftlichen Schein, dessen er sich in fürfallender Nutz zu gebrauchen bedürftig, fleißigt bittendt Ihme selbigen nach genügsamer Erkündigung und gewöhnlichem Insiegel günstiglich mitzuteilen, welche Bitte wir dann ihm von Rechts wegen und der Wahrheit zu stauer keinesweges haben können noch wollen abschlagen; Bekommen derohalben und bezeugen frei öffentlich für jedermänniglich das oben ernannter Sebastian Wiedemeyer, aus einem reinen, keuschen und unbefleckten Ehebett durch gottselige fromme und christliche Eltern zu dieser Welt gezeuget, aus rechter treuwürdiger Teutscher Nation entsprossen. Niemanden mit leibes Gügenschaft unterworfen, sondern seines Lebens frei, Ledigs und los; sein leiblicher Vater ist gewesen und hat geheißen Michael Widemeyer, gebürtig von Nürnberg aus Schwaaben. Seine Mutter Margaretha Tischlerin ausm Böhmischen Podtweiß (Budweis); sein Lehrmeister Ulrich Schauffelberger aus Rotewitz in mähren gebürtig, diesem ist er die Lehrjahr hinüber folgig und treu gewesen, gegen männiglich aber anders nicht, denn

Christlich, Ehrbar, Aufrichtig und Unsträflichs sich erzeiget und verhalten; Des gelanget ihm nach unser freundliches bitten an alle und jede nach Erzeischung einer jeglichen Gebühr; Sie wollten dieser unser warhaften Urkund kaum Statt und Glauben geben, für genugsam achten und erkennen und oft ernannte Sebastian Wiedemeyer wegen seiner ehrlichen Geschlechter und Herkommens Gunst, Beförderung und geneigten Willen erzeigen und widerfahren lassen, welches wir ihm ein jeder oder nach Gebühr und Erzeischung seiner Offiz (Arbeitsstätte) zu verdienen ehrbietig sind. Ihnen im Übrigen alle und jede Gottes gnädiger oberst Schutz und Segen empfohlen. Zu mehrer Sicherheit aber und begläubigung haben wir diesen Schein mit gewöhnlichen Siegeln verfasst und verfartiget ausgeben wollen. Datum in Alwintz, im Jahr nach Christi Geburt 1662 den 19. Tag Juni.” Vö. a magyar fordítással: „Mi, Isajas May és Andreas Rosenberger, az Alwintzi Tiszteletreméltó Testvériség Vének Tanácsának tagjai, tiszteletteljes üdvözetünket és legjobb kívánságainkat küldjük mindazoknak, akik e nyílt levéllel találkoznak, vagy akiket azzal megismertetnek, társadalmi helyzetüktől, rangjuktól, méltóságuktól vagy származásuktól függetlenül. Ezúton tudatjuk, hogy a tiszteletre méltó Sebastian Widemeyer Morvaországban, Rotewitzben született, és barátságos szándékkal jelent meg előttünk, hogy tanoncéveiről írásos igazolást kérjen, amelyre a jövőben gyakorlati célokra lesz szüksége. Alázattal kérte tőlünk, hogy készítsük el és lássuk el a szükséges hitelesítéssel és pecséttel ezt az okmányt. Kérelmét nem tagadhatjuk meg, és nem is akarjuk, mivel ez jogi és erkölcsi kötelességünk. Nyilvánosan tanúsítjuk, hogy Sebastian Widemeyer istenfélő, erényes és keresztény szülőktől származik, tiszta és feddhetetlen származással, a becsületes és megbízható német nemzetből. Semmilyen testi szolgálai kötöttsége nincs, szabad ember, nőtlen és független. Édesapja Michael Widemeyer volt, aki Nürnbergben, Svábföldön született. Édesanyja, Margaretha Tischlerin, a csehországi Budweisből származott. Tanoncévei alatt mestere Ulrich Schaufelberger volt, aki szintén Rotewitzből, Morvaországból származott. Sebastian mindenki iránt keresztényi, tisztességes, őszinte és feddhetetlen magatartást tanúsított. Ezért tisztelettel kérünk mindenkit, hogy bánjanak vele megfelelő elismeréssel és megbecsüléssel, tekintettel becsületességére és tiszteletreméltó származására. Készen állunk tiszteletünket és jóindulatunkat kifejezni iránta, és segíteni őt hivatásában vagy szakmai előmenetelében. Mindenkit Isten kegyelmes oltalmába és áldásába ajánlunk. A nagyobb bizonyosság és hitelesség érdekében ezt az okírat hivatalosan megfogalmaztuk, és a szokásos pecsétekkel elláttuk. Kelt Alwintzban, az Úr 1662. évének június 19. napján.” – in: Gyulafehérvári Ref. Levéltár, D/2 r. 1 ív.

1. ábra: Sebastian Widemeyer lelkészjelölt jellemzése

Az alvinci közösség élénk levelezést folytatott 1662. május 9-i keltezéssel a Neumühl melletti teológussal, Wiedermayer Sebestyénnel, akit lelkészüknek szerettek volna Alvincre meghívni. A jelöltet a vinci haushaben vénei meglátogatták, meghívták és ajánlták. A megbízólevél kiállítói Isaya May és Andreas Rosenberger alvinci presbiterek és mesteremberek a Bruderhofból, akik Kostrice (Kostericz-Neumühl)-be, azaz a korábbi szálláshelyeikre mentek megfelelő alvinci lelkészt találni. A levél címzettje Sebastian Wiedermayer, aki kegyes, istenfélő mesterember, Kistricz-ben (Neumühl, Morva-Cehország) született. Apja a németországi Michael Wiedermayer, anyja a budweisi születésű (Ceske Budejovice, Csehország) Margareta Tischbaum, tanítója a kostricei-neumühli Ulrich Scheffenberger. Láthatjuk, hogy a közösség egyértelműen felvázolja a keresett lelkész etikai-szakmai profilját, kettős származási helyét (Német Fejedelemségek – Frankónia és Morvaország), és ismerteti hutterita oktatású hátterét. Ezek ismeretében hívták meg Alvincre, ezzel is éltetve a korábban elhagyott hazával őket összekötő kapcsolati hálót. A levél tartalmi összefoglalása: Mi, Isajas May és Andreas Rosenberger, az alwintzi testvériség vénei, ajánljuk mindazoknak, akik ezt a levelet látják, hogy Sebastian Wiedemeyer (aki a morvaországi Botewitz/Rotewitz településen született) nálunk volt, és nagyon jó benyomást tett ránk. Egy jó és istenfélő német családból származik. Apja:

Michael Wiedemeyer, Nürnbergből, Svábföldről (ez földrajzilag téves). Anyja: Margaretha Tischbein, Budweisből, Morvaországból származik. Tanítója: Ulrich Schaufelberger, Botewitz/Rotewitz-ből. Nincs senkinek elkötelezve. Sajnos nem tudjuk, hogy az illető lelkész odaérkezése után mennyi időt szolgált az alvinci kolóniában.

A hutterita közösségi hálózat és annak visszakapcsolásai engedték meg, hogy Alvinc egy Németországot, Morvaországot, Felső Magyarországot, Svájcot érintő hutterita csomópont peremén sikeresen valósítsa meg lelkipásztori utánpótlását. Ebben a kiválasztottak teológiai rátermettsége és a közösség véneinek (presbitériumának) garanciái jelentették a megoldást. Az alvinci irat tanúsága szerint ez a kapcsolat 1662-ben, tehát az Apafi-korban még élő és dinamikus volt.

Az alvinci közösség életét és teológiai opcióit kétségkívül meghatározta a Felső-magyarországi, nagyszombati Andreas Ehrenpreis (1589–1662) anabaptista vezető (Vorsteher, azaz püspök) iránymutatása.⁶⁰ Ehrenpreis Nove Mlyni (Neumühl) közösségének anabaptista lelkipásztora is Magyarországra, Nagyszombatba (Sobotiste) menekült, ahonnan az anabaptista diaszpóra közösségek összekötőjeként tevékenykedett. Ehrenpreis tanítása határozta meg a 17. századi hutterita irányzat konzervatívnak tekinthető teológiáját, amelyet a lengyel anabaptisták ellenében fogalmazott meg: „Összefoglaló cáfolat abban a Jézus Krisztus, Isten fia felőli vitában, amelyben Őt Christoph Ostorod gyalázatosan és káros módon kisebbiteni óhajtotta.”⁶¹ Kiemelkedő teológusi tevékenysége leginkább az 1654-ben megjelent iratában érzékelhető, akkor, amikor a legkeletibb alvinci és sárospataki hutterita kolóniák virágkorukat élték. Ez a hitvallás egyértelmű szakítás az antitrinitárius anabaptizmussal,⁶² amely álláspont közelebb hozta az erdélyiek által gyakorolt konzervatív kálvinizmus teológiáját az alvinci anabaptista Szentháromságtan értelmezéséhez. A Bod Péter által is érzékelt reformátusokhoz hasonló egyházigazgatás módja ugyan közelebb hozta a hutteritákat a hagyományos erdélyi felekezetekhez, de ez a 18. században már nem jelentett garanciát a megmaradáshoz. Bod így vallott az anabaptistákról: „Ekklésiai igazgatás módjában közelítenek a reformátusokhoz, hanem különböznek ez nevezetes artikulusokban: Hogy senkit meg nem keresztelnek, amíg hitéről vallást nem tehet, hogy abból esmértesék hívőnek lenni.”⁶³

⁶⁰ HARRISON (1997), 211. Vö. BENKOVÁ (2022), 129–144.

⁶¹ B. YARNEL (2023), 120.

⁶² HARRISON (1997), 211. Vö. BENKOVÁ (2022), 344–345. Vö. B. YARNEL (2023), 121.

⁶³ BOD Péter (1760): *Az Isten vitézkedő Anyaszentegyháza históriája*. Basel. 433., 475–476.

A közösség teológiai túlélését a 17. században kapcsolati hálójának ápolása garantálhatta. Az alvinci hutterita lelkipásztoroknak élő kapcsolatokkal kellett rendelkezni a morvaországi és Felső-magyarországi anyagyülekezetekkel. Ennek legelőbb bizonyítéka, hogy Alvinc hutterita lelkészeit Nagyszombatba ordinálták. Ez a kapcsolati háló Nagylévárd és Sobotiste hutteritáinak áttéréseivel megszűnt, így alternatív megoldásokat kellett keresni a közösség vallási tovább éléséhez. Alvinc ilyen értelemben intuitívnek tekinthető. Ahogy a Felső-magyarországi anyatelephelyek missziós tevékenység folytán tönkrementek, a közösség az újonnan érkező landererekből próbált utánpótlásra szert tenni. Ezzel a vallási érdeklődés célkeresztje mind katolikus, mind lutheránus szempontból az alvinci anabaptisták fele fordult. A korábbi nélkülözhetetlen fazeasság és gazdasági eszközök, bicskák készítése már nem jelentett exkluzivitást, és így a gazdasági szempontú kizárólagos termékek lassan elévültek. A katolikus előjelű misszió első jelei akkor jelentek meg Alvincen, amikor az egyik hutterita, Johann Foltin 1756-ban, majd Johann Hartel és a tanító felesége, Pataki Éva katolizált.⁶⁴ A gazdaságilag meggyengülő közösséget Theophil Delphini jezsuita szerzetes könyörtelen pasztorációja vette kezelésbe. A tartományi vallásalapból támogatott Delphini feladatai egyértelműek voltak: 1) az eretnek könyvek begyűjtése és római katolikus könyvekkel való helyettesítése. 2) A misszióknak alapos erkölcsi és vallási oktatást kellett végeznie. 3) A lelki nevelés feladata során a más vallás által fertőzött területen a misék és szentségek rendszeres kiszolgálása volt. 4) A megtérteket (Bekehrung) a római hit szerinti szabályos hitvallás megtételére kellett köteleznie.⁶⁵ A birodalmi előírások erdélyi alkalmazását Bajthay Antal püspök szorgalmazta, aki előbb az unitáriusok ellen szerette volna életbe léptetni a missziós előírásokat, de végül is 1763-ban az alvinci birtokán élő anabaptistákat szemelte ki térítés céljából, akiket nem tartott sem békésnek, sem csendesnek, sőt később a klagenfurti landererekkel való kapcsolataik miatt az „elszántság bűnét” is felrótta nekik.⁶⁶ A püspök támogatta katolikus misszió kiteljesedését, amelyet az alvinci telepen létrehozott katolikus elemi iskola jelezte, 1765-től. Az utolsó missziós záróakkord az anabaptisták csellengő, betegnek tartott gyermekeinek összegyűjtése és kényszerű elhelyezése volt a nagyszabeni Theresianum árvaházba, ahol alapos katolikus oktatásban, kényszerkeresztségben és

⁶⁴ TÓTH Mike SJ (1892): Az anabaptisták Erdélyben és Delphini, In: *Katolikus Szemle*. V. 775.

⁶⁵ KOVÁCS (2018), 126–127.

⁶⁶ I. m. 129., 154.

nevelésben részesültek. A térítőmisszió sikeressége érdekében az anabaptista gyermekek családtól való 15 év előtti korban történő elválasztását, kényszerű megkeresztelését és egy nagyszombati árvaház létrehozását Christoph Weiss nagysinkai jezsuita szerzetes – a herrenhuti transzmigránsok elleni hatásos missziós módszerként – már 1763-ban ajánlotta.⁶⁷ Az árvaházi gyermekek áttérítésének módszertanát annak első igazgatója, az alvinci telep misszionáriusa, Delphini dolgozta ki, aki *Az Árva gyermekeknek istenes nevelésére vezető oktatás* c. kéziratában pontos leírását adta a missziós módszereinek, amelyeket a Szebenben 1767-ben alapított, Therezianumnak elnevezett árvaházban próbálhattak ki először.⁶⁸ Az árvaház létrehozásának motivációja kettős volt: a már szétszélesztett alvinci családok és az anabaptizmus által „megfertőzött” herrenhuti kegyességgel vádolt karintiai transzmigránsok⁶⁹ gyermekeinek vallási átnevelése céljából hozták létre.⁷⁰ Az épületeket az eredeti elképzelés szerint a Romoszból áttelepítendő klagenfurtiak számára alakították ki, akik azonban az alvinciekkel való missziós epizód után már nem akartak sem katolikus, sem szigorú lutheránus fennhatóság alá kerülni, hanem inkább szétszéledtek Kőhalomszék, Medgyesszék, Szeben-Szeredahely (Alsó Apold) környékén.

A római katolikus és lutheránus egyházak számára az anabaptizmus által vallott gyermekkeresztség érvénytelensége jelentette mindig a legnagyobb kihívást.⁷¹ Erről már 1669-ben Vanoviczi János pálos szerzetes is jelentett a Propaganda Fide-nek: „Az anabaptisták nem tartják meg a keresztséget a Krisztus Urunk által elrendelt forma

⁶⁷ MISKOLCZY (1914), 55. Vö. KOVÁCS (2018), 154.

⁶⁸ H. KRISZTINKOVICH, Maria (1965): Anabaptist Book Confiscations in Hungary during the Eighteenth Century, In: *Mennonite Quarterly Review*. XXXIX. 2. 133.

⁶⁹ A missziós jellegű betelepítésekről, azaz az *Impopulationspolitik*ről és a transzmigránsokról lásd: KOVÁCS (2018), 122–123.

⁷⁰ Halmágyi István guberniumi titkár szerint Mária Terézia 1750-ben született rendelete értelmében 42 épületet kellett építeni a karintiai és Felső-ausztriai transzmigránsok számára Szeben vízaknai kapuján kívül, az egykori cigánytelep – ma a Thereziánum negyed – helyén. Ennek kivitelezését Martin Wankel Seeberg bárója mint királyi biztos végezte, és ez eredményezte „a bolond nagy épületet”. Ezt az épületet kérte el 1765-ben udvari feliratában az épp Alvincen missziót végző Delphini, amelyet katolikus árvaházi épületnek szánt. Ehhez megnyerte Jakob Ettinger volt katonatiszt árvatartási alapítványát. Az árvaház hivatalosítása 1767-ben történt meg. Lásd: KOVÁCS (2018), 62–63.

⁷¹ HEBERLEIN, Alina (2009): *Die Kritik an den Täufern zu Münster von Seiten der Reformatoren Martin Luther und Philipp Melanchthon sowie des Landgrafen von Hessen*. Münster: Grin Verlag.

szerint; tizenkét éves korukban keresztelik meg híveiket, állítva, hogy a kereszttség nem szükséges az üdvösséghez; nem tartanak semmilyen fokú vérrokonsági tilalmat; a többi tévedésben pedig megegyeznek a kálvinistákkal és a lutheránusokkal.”⁷²

A gyermekkereszttség mint sákramentum kiszolgáltatásának elutasítása és a katekézis utáni felnőttkereszttség vállalása, ennek hitelesnek való tekintése számos európai országban a reformáció radikális ágának egyik jelentős teológiai gondolata volt. A hutteriták szerint a felnőttkereszttség a teljes odaszánás és közösségi regulák felvállalása által tehetette egyedül hiteles kereszténnyé a közösség tagjait. A 16. századi morva keresztügyi útmutatás szerint a más vallásból anabaptistává lett felnőtt hívők újrakeresztelkedése olyan veszélyes és bátor hitvalló lépés, amely akár mártírhalált is jelenthetett. Ez a hutterita keresztügyi útmutató⁷³ arra bátorítja a jelölteket, hogy „számoljanak a költségekkel”. A kereszttséget nem kényszerből, hanem szabad akaratból, „lelkük öröme és gyönyörűségére” kell elfogadniuk. A gyermekkereszttség és felnőttkereszttség kérdése a 18. század katolikus missziójának érdekszférájába száműzte az alvinci telep lakóit.

Felhasznált irodalom:

- B. YARNEL, Malcolm (2023): A három egy Isten a hutteriták felfogásában: az anabaptista teológia évszázados krízise, In: Bacsó Benjámin – Bereczki Lajos – László Gábor (szerk.): *„A célunk ugyanaz”*. Tanulmányok és előadások az anabaptisták történetéről és emlékezetéről. Magyarországi Baptista Egyház.
- BÁLINT Emese (2015): Migration and Survival of the Hutterite Brethren in Central Europe, In: *Acta Ethnographica Hungarica*. Budapest. 267–285.

⁷² „Anabaptistae non tenent baptismum juxta formam a Christo Domino Institutam, annorum duodecim suos baptizant, asserentes baptismum non esse ad salutem, gradum nullum servant consanguinitatis, in reliquis erroribus conveniunt cum Calvinistis et Lutheranis.” Vanoviczi János pálos szerzetes jelentése a Kongregációnak a felső magyarországi misszióról, 1669. február 14. Róma, in: TÓTH (1994), 155.

⁷³ Hutterian baptismal instruction (ca. 1528–1600) – Johannes Waldner’s *Taufbüchlein* (1800) kiadványában olvasható. Elérhető itt: <https://www.plough.com/en/topics/faith/anabaptists/hutterite-ten-points-of-baptism> (utolsó megtekintés dátuma: 2025.02.24.).

- (2018): Az alvinci hutteriták innovációs stratégiái a vallási üldözések korában, In: Kolumbán Vilmos (szerk.): *a Reformáció öröksége*. Kolozsvár.
- BENDER, H. S. (1955): The Pacifism of the Sixteenth Century Anabaptists, In: *Church History*. 24. 2. 119–131.
- BENKOVÁ, Eva (2022): “Ehrenpreis András (1589–1662) az anabaptisták püspöke és az anabaptisták kutatása a szlovák történetírásban, In: *Egyháztörténeti Szemle*. 22. 4. 137. és <https://real.mtak.hu/138813/1/Eszemle2021-4-129-144.pdf> (utolsó megtekintés dátuma: 2025. 02. 24.).
- BOD Péter (1760): *Az Isten vitézkedő Anyaszentegyháza históriája*. Basel.
- BROWN R., Joshua (2017): Language Maintenance among the Hutterites, In: *Yearbook of German-American Studies* 52. Society for German American Studies – University of Kansas Libraries.
- BUNTA Magda (1971): Erdélyi habán keramika, In: *Korunk*. 1971. 8.
- (1973): „Comuna” anabaptista de la Vințul de Jos în sec. XVII. *Structura ei internă. Ideologia ei*, In: *Acta Musei Napocensis* X.
- CHUDASKA, Andrea – RIEDEMANN, Peter (2003): *Konfessionsbildendes Täuferum im 16. Jahrhundert*. Gütersloh, Quellen und Forschungen zur Reformationgeschichte 76.
- DÁN Norbert (1987): *Az erdélyi szombatosok és Pécsi Simon*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- FEKETE Lajos (1930): A hódoltság kori törökség Magyarországra vonatkozó földrajzi ismeretei, In: *Hadtörténeti közlemények*. 31. 1.
- FRIEDMANN, Robert (1948): The Encounter of Anabaptists and Mennonites with Anti-Trinitarianism, In: *Mennonite Quarterly Review*. 22.
- (1966): Hutterite Worship and Preaching, In: *Mennonite Quarterly Review*. 4. 1.
- (1973), *The Theology of Anabaptism: An Interpretation*. Scottdale (PA), Herald Press.
- FRIEDMANN, Robert – Riedemann, Peter (1970): Early Anabaptist Leader, In: *Mennonite Quarterly Review*. 44.
- FRIESEN, John (1999a): *Introduction in Peter Riedemann’s Hutterite Confession of Faith*. Scottdale (PA), Herald Press.
- (1999b): *Peter Riedemann’s Hutterite Confession of Faith*. Scottdale (PA), J. Herald Press. Classics of Radical Reformation 9.
- GALLA Ferenc (2005): *Ferences misszionáriusok Magyarországon: a Királyságban és Erdélyben a 17–18. században*. Budapest – Róma, Collectanea Vaticanae.
- GROSS, Leonard (1998): *The Golden Years of the Hutterites, The Witness and Thought of the Communal Moravian Anabaptists during the Walpot Era, 1565–1578*. Scottdale (PA), Herald Press.

- GROSS, Leonard – Hutter, Jakob (1982): *A Christian Communist*, In: Goertz, Hans Jürgen (szerk.): *Profile of Radical Reformers: Biographical Sketches from Thoma Münzer to Paracelsus*. Scottdale (PA), Herald Press.
- GUDOR Kund Botond (2023): *A vallási türelmességtől a gazdasági érdekig: Bethlen Gábor erdélyi fejedelem és az alvinci anabaptisták (hutterita habánok)*, In: Bacsó Benjámin – Bereczki Lajos – László Gábor (szerk.): „*A célunk ugyanaz*”. *Tanulmányok és előadások az anabaptisták történetéről és emlékezetéről. Magyarországi Baptista Egyház*. 19–63.
- HARRISON, Wes (1992a): *Andreas Ehrenpreis and the Hutterian Brethren of the Seventeenth Century: The Period of Reformulation and Crystallization of Thought and Practice*, In: *Mennonite Quarterly Review*. 66.
- (1992b): *The Role of Women in Anabaptist Thought and Practice: The Hutterite Experience of the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, In: *The Sixteenth Century Journal*. 23. 1.
- (1997): *Andreas Ehrenpreis and Hutterite Faith and Practice*. Kitschener (Ontario), Pandora Press.
- HEBERLEIN, Alina (2009): *Die Kritik an den Täufern zu Münster von Seiten der Reformatoren Martin Luther und Philipp Melanchthon sowie des Landgrafen von Hessen*. Münster: Grin Verlag.
- HILLERBRAND, HJ (1980): *The Golden Years of the Hutterites: The Witness and Thought of the Communal Moravian Anabaptists During the Walpot Era, 1565–1578*, In: Gross, Leonard (szerk.): *Studies in Anabaptist and Mennonite History* 23. Scottdale (New York).
- HEREPEI János (1975): *Kik voltak az alvinci újkeresztények?*, In: *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*. Budapest – Szeged.
- HOFER, Rodney, J. (2016): *Hutterites in Romania: A Brief History and Guide*. CreateSpace Independent Publishing Platform.
- HOSTETLER, John A. (1999): *Endorsement*, In: Friesen, John (szerk.): *Peter Riedemann's Hutterite Confession of Faith*. Scottdale (PA), J. Herald Press.
- JAKAB Elek (1876): *Erdély és az anabaptisták a XVII–XVIII. században*, In: *Keresztény Magvető*. I. XI.
- JANY, Berit (2018): *Searching for Harmonia. Der abendteurliche Simplicissimus and Hungarian anabaptist*, In: *Studia Theodisca*. XXV.
- KÁRMÁN Gábor (2014): *Egy teológushallgató találkozási soksínűsége: Conrad Jacob Hildebrandt Erdélyben, 1656–1658*, In: *Korall*. 57.
- KLASSEN, Peter J. (1964): *The Economics of Anabaptism, 1525–1560*. The Hague, Netherlands: Mouton and Co.
- KLIMA, Helmut (1942): *Das Verhalten der Wiener Regierung unter Maria Theresia gegen die Siebenbürgischen Wiedertäufer und Herrnhuter*, In: *Suedostforschung (SOF)*. VII.

- KOVÁCS Kálmán Árpád (2013): Kísérlet a szektakérdés fogalmának összehasonlító elemzésére eltérő politikai és társadalmi helyzetekben, In: *Iskolakultúra*.
- (2018): *Az erdélyi valláspolitikai rendszere az 1760–70-es években*. Budapest.
- KIRNER, Bertalan (1942): *Budapesti baptista kódexek, Kirner file elnevezésben a Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem könyvtárában 1778-ból*.
- KRAHN, Cornelius (1981): *Dutch Anabaptism: Origin, Spread, Life, and Thought*. Scottdale (PA), Herald Press.
- KRISZTINKOVICH Béla (1961): Anabaptista orvosok, gyógyszerészek a higiénia szolgálatában, In: Pallai Ákos (szerk.): *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár közleményei*. 20. Budapest.
- KRISZTINKOVICH, H. Maria (1965): Anabaptist Book Confiscations in Hungary during the Eighteenth Century, In: *Mennonite Quarterly Review*. XXXIX. 2.
- MAC CULLOCH, Diarmaid (2003): *The Reformation*. New York, Viking.
- MISKOLCZY István (1914): *Bajthay Antal*. Budapest.
- NAUERTH, Thomas (2016): *Plough Quarterly Magazine*. Bruderhof's Plough Publishing House.
- Elérhető itt: <https://www.plough.com/en/topics/justice/politics/finding-utopia>.
- OYER S., John (1952): The Writings of Melancton against of Anabaptist, In: *Mennonite Quarterly Review*.
- PACKULL O., Werner (1995): *Hutterite Beginnings: Communitarian Experiments during the Reformation*. Baltimore (ML.), Johns Hopkins University Press.
- (2007): *Peter Riedemann Shaper of the Hutterite Tradition*. Kitschener (Ontario), Pandora Press.
- PEACHEY, Paul (1998): Review: Hutterite Beginnings: Communitarian Experiments during the Reformation by Werner O. Packull, In: *The Catholic Historical Review*. 84. 2. 334–335. *Project MUSE*. <https://dx.doi.org/10.1353/cat.1998.0158>.
- PETERS, V. (1965): *All Things Common: The Hutterian Way of Life*. University of Minnesota Press.
- PICKERING W. S. F. (1977): Hutterites and Problems of Persistence and Social Control in Religious Communities / Les Houttériens et le problème du contrôle social et de la continuité dans les communautés religieuses, In: *Archives de sciences sociales des religions*. 44. 1. 78.
- REMPEL, John D. (2007): Anabaptist Religious Literature and Hymnody, In: John D. Roth et al. (szerk.): *A Companion to Anabaptism and Spiritualism 1521–1700*. Leiden et al., Brill's Companions to the Christian Tradition 6.
- ROTHKEGEL, Martin (2007): Anabaptism in Moravia and Silesia, In: Roth, John D. – Stayer, James M. (szerk.): *A Companion to Anabaptism and Spiritualism, 1521–1700*. Leiden, Brill.
- (2013): Anabaptist Sabbatarianism in Sixteenth-Century Moravia, In: *Mennonite Quarterly Review*. 87. 4.

- SCHILLINGER Tibor (szerk.) (2022): *Alvinctől napjainkig. A Schillinger család története. Schillinger Áron katolizálásának 265 évfordulóján*. Magánkiadás.
- SCHUBERT, Anselm – SCHLACHTA, Astrid – DRIEDGER, Michael (2009): Grenzen des Täufern/Boundaries of Anabaptism Neue Forschungen. Beiträge der Konferenz in Göttingen von 23–27.08.2006, In: *Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte*. 209. kötet. Gütersloher Verlagshaus. 9–417.
- SCHUNKA, Alexander (2012): Lutheran Confessional Migration, In: *European History Online (EGO)*. Mainz, The Leibniz Institute of European History (IEG).
- SNYDER C., Arnold (2019): Anabaptism in Southern Graubünden and Italy: An Overview, In: *Mennonite Quarterly Review*.
- STEINMETZ, C. David (2001): *Reformers in the Wings: From Geiler von Kayserberg to Theodore Bèza*. New York, Oxford University Press.
- TÓTH István György (1994): *Relationes missionariorum de Hungaria et Transsilvania (1627–1707)*. Budapest – Róma, Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma.
- TÓTH Mike SJ (1892): Az anabaptirák Erdélyben és Delphini, In: *Katolikus Szemle*.
- ZIEGLSCHMID, A. J. Friedrich. (1940): Die ungarischen Wiedertäufer bei Grimmelshausen, In: *Zeitschrift für Kirchengeschichte*.

Levéltári források:

Batthyaneum, Gyulafehérvár

Dan, 3 1–18 1665 Tobias Bersch A Ms III-166. 139–148, Dan, 3 19–33 1665 Tobias Bersch A Ms III 1665., 148–155., Jak. 2 1–14 1665 Tobias Bersch A. Ms III 166, 107–111., Jak. 2 14–26, Tobias Bersch A. Ms III 166, 112–116.

Resch, Ambrosius: Ein Klein Gründliches Denkbüchlein seit 1524–1642; Chronica und Kurze Geschichte ... Wie Gott Mii Seinen Ausserwehlten Gehandelt hat 1630–1708, In: Bibliotheca, Mss. nr. II-12 és III-93.

Gyulafehérvári Református Egyházközség levéltára

Gyulafehérvári Ref. Levéltár, D/2 r. 1 ív.